

AT UDGIVE H.C. ANDERSEN-BREVE HISTORISKE OG METODISKE BETRAGTNINGER

AF

KIRSTEN DREYER

H.C. Andersens syn på brevuegivelser

Indtil midten af 1700-tallet var næsten al brevskrivning af rent forretningsmæssig eller offentlig karakter. Det gælder fx en forfatter som Ludvig Holberg, der paradoksalt nok dyrkede brevgenren i sine *Epistler*, men bogstavelig talt ikke har skrevet et eneste privatbrev, der er overleveret. Flertallet af hans breve er dokumenter, som ganske vist viser sider af hans karakter og væsen, men de blev absolut ikke skrevet med henblik på senere udgivelse og har næppe heller interesse for et større publikum. Imidlertid ændrede brevgenren netop på Holbergs tid karakter. Det skyldtes dels en forbedring af kommunikationsmulighederne via etablering af et egentligt postvæsen dels som et led i og en følge af den kultur, der opstod i tilknytning til de franske saloner. Resultatet blev privatbrevet i moderne forstand, der blev et middel til at udtrykke intime følelser eller fortælle om begivenheder indenfor afsenderens familie og vennekreds til fjerntboende slægtninge og bekendte, således som det fx er tilfældet med Madame Marie de Sévignés (1626-96) breve. Ordet privat skal dog tages med forbehold, for brevene blev ofte skrevet for en større kreds. Afskrifter cirkulerede almindeligvis rundt blandt modtagerens familie og venner og var således med til at binde dem følelsesmæssigt sammen. Samtidig med at brevene fik karakter af intime betroelser, blev formen mere og mere litterær, og efterhånden kom der paradoksalt nok ligefrem lærebøger i kunsten at skrive et godt "naturligt" privat brev. I slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet blomstrede det "offentlige" private brev som aldrig før over hele Europa. Og man skal et godt stykke ind i 1800-tallet, før brevet for alvor blev virkelig privat. Først da blev det kun skrevet til og læst af den, det var adresseret til. Den sidste del af denne historiske udvikling skete i H.C. Andersens (1805-75) levetid og afspejles både i hans breve til venner og bekendte og i

publiceringen af dem. Som det vil fremgå af det efterfølgende har det haft vidtrækkende konsekvenser for Andersen-forskningen.

H.C. Andersen var kun 21 år, da han kunne se sit første privatbrev på tryk. I slutningen af maj 1826 rejste han fra Slagelse til Helsingør sammen med sin rektor, Simon Meisling, der var blevet udnævnt til rektor ved Helsingør lærde Skole. Rejsen var en kærkommen afbrydelse i det helvede, skolegangen havde udviklet sig til, og Andersen beskrev turen i et livligt brev til Universitetsbibliotekets chef Rasmus Nyerup, der fandt det så interessant, at han uden i øvrigt at spørge Andersen om lov offentliggjorde et brudstykke under titlen "Fragment af en Reise fra Roeskilde til Helsingør" i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, Nr. 52, 1. juli 1826.¹ Uheldigvis havde Andersen sendt en næsten enslydende kopi til Ingemann og sine venner i Slagelse "uden at tænke paa at i det lille Slagelse, alle de der fik Brevene viiste dem, rimeligviis til hinanden."² At han ikke var helt fremmed for eller utilfreds med publiceringen fremgår imidlertid af et brev til Ingemann 4. august 1826. Ganske vist skriver han: "jeg er i Sandhed slet ikke tilfreds dermed," men så tilføjer han: "havde det kundet falde mig ind, skulde det være blevet mere ordnet og udført."³

Det blev ikke sidste gang, at H.C. Andersen så et af sine privatbreve på tryk. I januar og februar 1841 bragte "Fyens Avis" uden hans vidende uddrag af et par af hans breve til Henriette Hanck fra den store rejse til Orienten. I et af brevene skrev Andersen, at dronningen af Spanien "har en paafaldende Lighed med Komponisten Hartmanns Kone"⁴. Det var i "Fyens Avis" ændret til "Dronningen af Spanien ligner meget en Dame i Kjøbenhavn." I den anledning skrev Edvard Collin 27. februar 1841 til Andersen: "Den i Deres Brev omtalte Correspondent i Fyen skulde have nogle Prygl; de fyenske Aviser levere lange Udtog af Deres Breve til ham, paa den fadeste Maade fremsatte, saa Folk naturligviis gjøre Nar deraf; hvad synes De f. Ex. om følgende Passet som skal være taget af Deres Brev: "Dronningen af Spanien ligner meget en vis Dame i Kjøbenhavn." – Det kunde De dog gjerne sige samme Correspondent."⁵ Andersen blev rasende over publiceringen og tilgav i realiteten aldrig Henriette Hanck, at hun havde lånt udgiveren

¹ Optrykt i *Rejsekitser 1826-1872*, udg. af Erik Dal, 2002, s. 7-8.

² *Lævnedsbog*, udg. af H. Topsøe-Jensen, 1962, s. 151.

³ *H.C. Andersens brevveksling med Lucie & B.S. Ingemann*, udg. af Kirsten Dreyer, I, 1997, s. 30.

⁴ *H.C. Andersens Brevveksling med Henriette Hanck*, ved Svend Larsen, 1941-46, s. 501.

⁵ *H.C. Andersens Brevveksling med Jonas Collin den Ældre og andre Medlemmer af det Collinske Hus*, udg. af H. Topsøe-Jensen under Medvirken af Kaj Bom og Knud Bøgh, I, 1945, s. 171.

Ove Thomsen hans breve. Endnu i et brev skrevet under hans ophold i Rom 23. april 1846, der skulle blive det sidste før hendes død, hedder det: "Jeg fortæller Dem alt dette, var De i Odense, da skrev jeg det neppe, thi da vilde jeg være bange for at det paa anden eller 3die Haand kom i Thomsens Avis, nu er jeg rolig, mit Brev lader De jo kun Deres Nærmeste læse, og sørger for at *ikke et Ord bliver trykt*."⁶

På baggrund af disse udtalelser var det nærliggende at antage, at H.C. Andersen med årene i stigende grad anså sine breve for private papirer, der absolut ikke vedkom andre. Det var imidlertid langt fra tilfældet. Vreden over offentliggørelsen af breve i Fyens Avis skyldtes uden tvivl dels Thomsens egenrådige og uheldige ændringer i teksten, som selvfølgelig har været foretaget af diskretionshensyn, dels at publiceringen skete uden brevskriverens tilladelse. Få år tidligere følte han sig nemlig meget bæret over offentliggørelsen af privatbreve.

Under sin første rejse til Tyskland i sommeren 1831 havde digteren Adelbert von Chamisso inviteret H.C. Andersen med til et møde i det litterære "Onsdagsselskab" i Berlin, hvor han bl.a. traf selskabets stifter, den ty. forfatter og kriminalist Julius Eduard Hitzig, som var en nær ven af Chamisso. Den sidstnævnte havde i 1836 udgivet sine samlede skrifter i fire bind, og efter hans død 21. august 1838 udgav Hitzig to supplerende bind, der indeholdt Chamissos biografi og hans breve. I forbindelse med udgivelsen af brevsamlingen henvendte han sig også til Andersen, der 3. juli 1839 skriver til Henriette Wulff: "Hitzig ønsker nu Chamissos Breve til mig, for at disse kunne faae Plads i dette Værk. Jeg har et Par, der indeholdte Critikker over mine Romener, Erklæring at han føler sig glad ved at kunne erkjendes for den, som først indførte mig i Tydskland, en Sammenstilling mellem mig og Heine og hans begeistrede Erkjendelse af det Guddommelige som lever i mig. Jeg føler mig saaledes i faae Dage erkjendt af tre Nationer, ja, desværre overvurderet."⁷ Hitzigs brev, der omtaler Andersen som en "berømt digter," blev senere klæbet ind i Andersens store album sandsynligvis netop pga. disse ord, og han lånte også uden betænkning Hitzig to af Chamissos breve dateret henholdsvis 21. juni 1836 og 5. august 1838, der blev optaget i brevudgaven.

H.C. Andersen udtalte flere gange, at den bedste kilde til at forstå hans digtning var hans egen livshistorie. Som årene gik indså han mere og mere kildeværdien af hans omfattende korrespondance. Da han i sommeren 1868 tog imod en opfordring fra sin amerikanske oversætter Horace E. Scudder til at skrive en fortsættelse af *Mit Livs Eventyr*, der skulle føres frem fra 1855 til udnævnelsen til æresborger

⁶ Hanck (note 4) 1941-46, s. 616f.

⁷ H.C. Andersen og Henriette Wulff. *En Brevveksling*, ved H. Topsøe-Jensen, I, 1959, s. 263.

i Odense i 1867, baserede han netop selvbiografien på sine breve til Lucie og B.S. Ingemann. Han citerer således i alt 13 breve, som imidlertid næsten alle uden betænkning blev omskrevet og forkortede, og et enkelt blev endog både omskrevet og omdateret fra 11. oktober 1855 til 31. december 1855.

I modsætning til venner og kollegaer som Fredrika Bremer og Charles Dickens gemte Andersen næsten alle breve ned til de mindste billetter, han modtog, og han traf året inden sin død bestemmelse om en udgivelse. Den 8. april 1875 kunne *Dags-Telegraphen* under overskriften "Literær Nyhed" meddele: "Det hedder i det sidst udkomne Numer af "Flyvende Blade" efter et Forlydende at et Udvalg af Breve fra og til H.C. Andersen i denne Tid forberedes til Udgivelse." Notitsen resulterede samme dag i et notat i Andersens dagbog, hvor det hedder: "Imorges stod i Dags Telegraphen at en Udvalg Sammling af Breve fra og til H.C. Andersen var under Pressen; jeg blev høilig afficeret derved, fik fat paa Jonas Collin der gik til Møller [*dvs. Vilhelm Møller*] som udgiver "flyvende Blade" og fik der at vide at Brevene bleve udgivne af Directeur Bille, nu klarede Sagen sig. Det Hele er at jeg ifjor lod Nicolai Bøgh gennemlæse flere Breve af mig [og] til mig og aftalte at disse skulde efter deres Valg komme ud efter min Død. Bille bestemte da 8 Aar efter. Brevene ligge hos mig, denne Aftale er nu strax, misforstaaet, faret i Pressen."⁸ Skønt H.C. Andersen allerede i 1860 havde skrevet testamente havde han dog ikke truffet bestemmelse om en eventuel udgivelse af sine korrespondancer, men testamenteret alle sine breve og manuskripter til deling mellem sine to venner Edvard Collin og N.C.L. Abrahams.⁹ En månedstid før sin død tilføjede han imidlertid 7. juli 1875 en bestemmelse i sit testamente, hvor der står: "Alle Manuscripter og Breve af Interesse vedkommende Andersen udleveres C.St. A. Bille og Nicolai Bøgh til Afbenyttelse, men tilbageleveres derefter til Etatsraad Collin som dennes Eiendom."¹⁰ En karenstid på otte år, som var aftalt i 1874, var der ikke tale om, og resultatet af denne bestemmelse førte til, at Bille og Bøgh i 1877-78 kunne udgive tre bind med breve fra og til H.C. Andersen. I 1882 blev de fulgt op af Edvard Collins *H.C. Andersen og det Collinske Huus*, som rummede en lang række af Andersens breve til Collinerne frem til 1855, udgivelsesåret for *Mit Livs Eventyr*. Tilsammen blev de grundlæggende for Andersen-forskningen, og de er siden fulgt op af det ene bindstærke værk efter det andet og nye er på vej.

⁸*H.C. Andersens Dagbøger 1825-1875*. Udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab under ledelse af Kåre Olsen og H. Topsøe-Jensen, X, 1975, s. 431.

⁹*Anderseniana* VII, s. 87.

¹⁰Smst. s. 91.

Ældre brevudgivelser

Når man som denne artikels forfatter begynder at arbejde med at udgive H.C. Andersen-brevvekslinger, siger det sig selv, at de mange trykte korrespondancer ikke alene bliver et vigtigt arbejdsredskab, men også en slags praktisk lærebog i, hvordan man bør udgive breve og hvordan man absolut ikke skal gøre det. Derfor falder de følgende betragtninger om at udgive H.C. Andersen-breve i fire dele. Først skal fortælles lidt om de tidligere brevudgaver fra Bille og Bøgh frem til i dag. Dernæst berettes om den måde, jeg selv arbejder på, når det gælder at etablere en tekstudgave. I et tredje afsnit redegøres for arbejdet med noter og realkommentarer, og endelig afsluttes med nogle bemærkninger om arbejdet med en kommenteret antologi af tidligere trykte breve specielt rettet mod offentliggørelse på internettet.

Det er vist aldrig blevet oplyst, hvad der egentlig fik Andersen til at pege på Bille og Bøgh som brevudgivere. De var ganske vist begge to hans nære venner, Bøgh havde ovenikøbet ledsaget ham på hans sidste udenlandsrejse i 1873, men de havde ikke nogen erfaring som brevudgivere eller uddannelse som filologer. Bille var jurist og havde arbejdet som journalist og politiker, medens Bøgh aldrig tog en embedseksamen, omend han virkede som lærer ved Flådens Underofficersskole. Desuden havde han gjort sig bemærket som lystspilforfatter. I betragtning af at H.C. Andersen efterlod sig tusindvis af breve, som ifølge testamentet åbenbart først er blevet gennemset af Edvard Collin, inden et udvalg på et ukendt antal breve blev overladt Bille og Bøgh til videre redaktion, arbejdede de to udgivere forbløffende hurtigt. To år efter Andersens død forelå det første resultat af deres arbejde, nemlig et bind med 328 breve til H.C. Andersen fordelt på 59 brevskrivere, som året efter i 1878 blev fulgt op af to bind med 479 breve fra Andersen til 98 modtagere. Det var en opsplitting, som straks blev kritiseret. I forordet til brevene fra Andersen kommer udgiverne ind på denne kritik, og det fremgår her, at de faktisk var blevet rådet til at udgive brevene i en saglig-kronologisk orden, så brev og svar fulgte hinanden, inden de gik i gang med arbejdet. Bille og Bøgh stillede sig imidlertid afvisende overfor kritikken med henvisning til, at der kun var meget få af den store mængde breve, der stod i indbyrdes forhold til hinanden. Derfor ville et forsøg på at gennemføre en kronologisk orden have ført til store spring og lakuner, der efter deres overbevisning ville have virket forstyrrende. Opsplittingen derimod bidrog til at forstærke belysningen af digterens tidsalder, af hans omgivelser og den påvirkning, han havde fået. Des-

uden hævdede de, at omfanget ville være svulmet yderligere op end det var tilfældet – de to bind breve fra Andersen blev langt større, end det oprindeligt havde været meningen.

Det er meget svært at tage stilling til om Bille og Bøghs forsvar kan stå for en nærmere prøvelse, men udgivelsesprincippet forringede i hvert fald udgavens brugbarhed, og det gjorde det bestemt ikke bedre, at bindet med breve til Andersen ikke var kronologisk modsat bindene med brevene fra Andersen. I stedet havde man valgt at tage brevskriver for brevskriver i alfabetisk orden, så man begyndte med bogstav A – i dette tilfælde Andersens moder, Anne Marie Andersdatter – og sluttede med Ø, nemlig H.C. Ørsted. Da man var nået så langt, og man må formode, at brevene på dette tidspunkt har foreligget i 2. eller 3. korrektur, fandt man ved en nøjere gennemgang yderligere et antal breve, som ikke kunne undværes bl.a. fra Fredrika Bremer og Bjørnstjerne Bjørnson. De blev så anbragt i et tillæg, igen i alfabetisk orden. Principielt betød det ikke noget for brugen af værket, eftersom det kunne være ligegyldigt om Fredrika Bremers breve kom efter Georg Brandes' eller H.C. Ørsteds, når den kronologiske orden alligevel var så diffus.

Når der oprindeligt var tale om, at der skulle gå otte år efter Andersens død før en udgivelse af brevene kunne komme på tale, var det uden tvivl af hensyn til indholdet. Man måtte naturligvis indføre en form for censur, når man udgav en brevsamling af denne karakter umiddelbart efter Andersens død, hvor mange af brevskriverne og de personer, der var omtalt stadig levede. Få år før, i 1867, havde det vakt skandale, da kritikeren Peder Hjort uden at indhente tilladelse bl.a. havde offentliggjort en række breve fra Carsten Hauchs yngre år, der var yderst kompromitterende, når det fx gjaldt omtalen af H.C. Andersen. En skandale af lignende art måtte derfor i videst muligt omfang søges undgået. Dette hensyn gjorde de to udgivere tilsyneladende dog ikke så meget ud af i første omgang. I forordet til brevene til Andersen skriver de fx kun, at brevene fra hans allernærmeste venner som Henriette Hanck og Henriette Wulff ikke er taget med, fordi udgaven i givet fald blev alt for stor i forhold til den interesse, disse breve kunne have for et stort publikum. Den betragtning tog de åbenbart efterfølgende op til revision under arbejdet med redaktionen af brevene fra Andersen. I forordet i bind I hedder det nu, at de ikke blev taget med, fordi de fleste af dem, selv om de havde været nok så interessante for Andersen selv, var så private og fortrolige i formen, "at de, end ikke efter saa mange Aars Forløb, synes os egnede til Offentliggjørelse."¹¹ Man kan imidlertid undre sig

¹¹ *Breve fra Hans Christian Andersen*, I, 1878, s. VIII.

lidt over denne betragtning. For det første havde de taget mange breve med fra Andersen til Henriette Hanck og Henriette Wulff. For det andet havde de to veninder i 1877 været døde i henholdsvis 31 og 22 år, så indholdet kunne næppe være mere kompromitterende end breve fra 1830'erne og 40'erne fra nære venner som J.P. E. Hartmann eller Bournonville, som stadig levede.

Når det gælder principperne for tekstbehandlingen savnes en redegørelse fra de to udgiveres side. Forordene oplyser intet om, hvordan man har forholdt sig til brevskrivernes ortografi eller interpunktion. Men ved sammenligning med originalerne kan man se, at Bille og Bøgh gjorde stort set, som man altid gjorde på dette tidspunkt. De normaliserede ortografien efter retskrivningen i 1870'erne og rettede helt enerådigt i tegnsætningen. Understregede ord eller ord, der var skrevet med latinske bogstaver, blev sat med spatieret skrift, men uden klare principper. Alle underskrifter er fx sat med spatieret skrift, skønt det kun var enkelte brevskrivere, der ikke anvendte den normale gotiske håndskrift i deres underskrift. Breve fra udlændinge som Fredrika Bremer og Dickens, der altid skrev med latinske bogstaver, blev sat med moderne latinsk skrift.

Besyderligt nok gjorde man en bemærkelsesværdig undtagelse, når det gjaldt Andersens egen ortografi. I hans første breve fra 1820 frem til efteråret 1828, da han blev student, følger man delvist originalerne, og ental af de personlige pronominer som De og Deres er konsekvent skrevet med lille d. Men i og med at han blev student, lader man ham pludselig stave dem med stort D. Nu skrev mange mennesker faktisk stort og lille d på fuldstændig samme måde, selv om gotisk håndskrift har to forskellige former. Man må derfor formode, at Bille og Bøgh har ønsket at give indtryk af den unge Andersens ubehjælp-somhed, når det gjaldt ortografien, men de to udgivere, som tilmed var vant til at læse gotisk håndskrift, der endnu blev brugt af mange i slutningen af det 19. årh., har alligevel ikke været i stand til at se, hvornår han havde lært at skelne mellem pronominerne i ental og flertal. Der skulle ikke desto mindre være en skæringsdato, og det blev så hans studentereksamen i efteråret 1828, hvor han altså i Bille og Bøghs fortolkning i bogstaveligste forstand ændrede retskrivning fra den ene dag til den anden. At sandheden er, at han skrev d og D på samme måde hele livet, nemlig som et lille d, ignorerede de. Da jeg skulle udgive Andersens brevveksling med Lucie og B.S. Inge-mann, stod jeg med det samme problem, fordi det første brev netop er identisk med det første hos Bille og Bøgh. Men jeg valgte helt bevidst at normalisere til stort D, fordi det netop ud fra skriften var fuldstændig umuligt at afgøre, hvornår han kunne have lært at skelne

mellem ental og flertal, selv om Bille og Bøgh utvivlsomt havde ret i, at han på dette tidspunkt skrev De og Deres med lille d.

Når det gjaldt indholdet, så ændrede Bille og Bøgh uden tøven på brevenes ordlyd. Udover at normalisere ortografien ændrede man også på de grammatikalske former fx "givet" til "given" eller omvendt afhængig af det efterfølgende substantivs køn, ligesom man også indføjede ord, hvis man mente, at de manglede. I nogle tilfælde skete det i skarpe parenteser, men en sammenligning mellem originalbrevet og den trykte version viser jævnligt, at disse snarere er undtagelsen end reglen. Desuden forkortede man mange af brevene. Uden nogen form for markering fjernede man et par ord. Baggrunden for disse småforkortelser kan være svære at gennemskue, ikke mindst fordi det vil kræve, at man sammenligner en større mængde breve med originalerne for at udlede, hvilke principper der eventuelt har ligget til grund, men det synes umiddelbart som om fx gentagelser, tautologier, har været genstand for de to udgiveres redaktion. Mere omfattende forkortelser er som regel klart markerede, idet der er indsat tre bindestreger, men heller ikke her er det umiddelbart muligt at udlede principperne for udeladelserne, omend der nok har været en tendens til at stryge det mere private stof. Mange navne som fx Riborg Voigts, der stadig levede, er også udeladt eller angives blot med to stjerner. Pudsigt nok gør udgiverne ikke nogen hemmelighed ud af, at Andersen havde en søster, skønt det var hans livs store traumatiske hemmelighed.

Ligesom Bille og Bøghs tre bind breve ikke er en tekstkritisk udgave, er der heller ikke tale om, at værket er forsynet med en realkommentar. Der er kun ganske få og spredte noter, men det var almindeligt på den tid. Det forringede selvfølgelig nytteværdien, og det gjorde det ikke bedre, at der heller ikke var nogen form for person- eller værkregister, der muliggjorde en hurtig orientering om fx tilblivelsen eller reaktionen på et af Andersens værker. Det problem blev først afhjulpet 100 år senere, da Det Danske Sprog- og Litteraturselskab udgav Andersenforskeren H. Topsøe-Jensens private seddelregistrant til værket i erkendelse af, at Bille og Bøghs udgave stadig var og er grundlæggende for Andersenforskningen trods alle dens mangler.

Skønt familien Collin spillede en central rolle i H.C. Andersens liv, havde Bille og Bøgh kun medtaget breve fra Andersen til henholdsvis Edvard, Henriette og Jonas Collin d.y., i alt 48, alle fra tiden efter 1860. Fra Collinerne, dvs. Edvard og Jonas Collin d.æ., bragte man 27 breve. Det skyldtes, at Edvard Collin selv ønskede at bruge brevene i den ovennævnte bog om digteren og Det Collinske Hus, der primært

har karakter af en brevsamling. Edvard Collin, der var jurist og havde været departementschef i Finansministeriet, var bogsamler og manuskriptsamler og grundlægger af Den Collinske Samling, der i dag er en af grundstammerne i Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling. Han var altså ikke helt ukendt med at læse håndskrift og havde formentlig også en ganske god litteraturhistorisk viden. Han greb imidlertid opgaven an på en måde, som eftertiden med rette har kritiseret. Bogen indeholder intet om principperne for tekstudgivelsen, bortset fra bemærkninger om, at han har klippet så meget i brevene, som han fandt forsvarligt, og at han forudsætter, at læserne kender *Mit Livs Eventyr*. Den sidste bemærkning skyldes, at Collin kun har medtaget H.C. Andersens breve til familien Collin frem til 1855, hvor selvbiografien udkom. Desuden har han ikke taget breve fra Collinerne med. Derfor udgør brevene mindre end halvdelen af de bevarede breve. Brevsamlingen er heller ikke strengt kronologisk. Fx er der indsat et afsnit med breve fra en periode på 30 år fra Andersens første velynder Chr. Høegh-Guldberg midt i det hele. Flere breve er skrevet sammen til ét brev. Det gælder således et brev, han daterer Nysø 27. august 1839,¹² som er sammensat af tre breve dat. Nysø 27. august 1839, Bregentved 24. juli 1842 og Hyby i Skåne 22. juni 1839. Et andet eksempel er et brev, som Edvard Collin blot daterer til Glorup 1848.¹³ Af tre prikker i brevet fremgår, at det er forkortet. I virkeligheden er der dog tale om en sammenskrivning af ikke mindre end fire breve fra 15. maj, 26. maj, 5. juni og 18. september 1848, som ovenikøbet stammer fra to forskellige besøg på den fynske herregård. Endelig kan også nævnes at samlingens sidste brev, der er til Henriette Collin fra "Maxen (uden Datum)"¹⁴ i realiteten falder efter den tidsgrænse, Edvard Collin selv har sat for udvalgets omfang, idet brevet i virkeligheden er en sammenskrivning af to breve fra 14. juni og 24. juli 1856!

Det gjorde det ikke bedre, at Collin ikke veg tilbage for at ændre på indholdet. I et brev fra Bregentved 23. juni 1845 fortæller Andersen: "De veed jeg gjorde en lille Udflugt til en Gaard i Jylland efter Indbydelse fra Enkefrue P., men det var ikke et sted for min Natur."¹⁵ Der skal nok have været Andersenforskere, der forgæves har brudt hjernen med at finde ud af, hvilken jysk gård der var tale om, eller hvem enkefru P. kunne være. I virkeligheden drejer det sig om familien Stampe på Nysø på Sjælland. Af originalbrevet kan man se, at

¹² H.C. Andersen og det Collinske Huus, 1882, s. 315-16.

¹³ Sst. s. 426-27.

¹⁴ Sst. s. 448-49.

¹⁵ Sst. s. 375.

sætningen "De veed jeg gjorde en lille Udflugt til en Gaard i Jylland efter Enkefrue P." er Edvard Collins egen tilføjelse. Andersen skriver blot: "Nysøe er nu heller slet ikke et Sted for min Natur."¹⁶ Collin har formodentlig lavet dette stykke historieforklaring, fordi Andersen ved samme lejlighed indirekte kritiserer den temperamentsfulde og dominerende baronesse Christine Stampe, som i øvrigt døde i 1868.

Collin har også ændret på brevenes ortografi og interpunktion. Fx lader han Andersen bruge de latinske former Junii og Julii, skønt han faktisk skrev det med enkelt i. Det mest iøjnefaldende er nok, at alle personnavne er skrevet med store bogstaver, så man hurtigt kan fange dem, hvis man skimmer teksten. Modsat Bille og Bøgh har Collin slet ikke taget hensyn til understregninger eller brugen af gotisk og latinsk håndskrift. Hele bogen er faktisk sat med latinske bogstaver, en praksis, der var ret utraditionel i 1880'erne, hvor frakturkriften stadig var dominerende. Udgaven er ikke forsynet med kommentarer, men der er til gengæld en forbindende tekst mellem en del af brevene for at forklare og lette læsningen. Endelig skal det nævnes, at der ikke er nogen form for registre.

Bille og Bøghs tre brevbind og Edvard Collins bog om *H.C. Andersen og Det Collinske Huus* blev Andersenforskernes vigtigste arbejdsredskaber i et halvt århundrede, og de blev suppleret med Elith Reumerts udgave af Andersens brevveksling med familien Melchior i 1924. Elith Reumert var egentlig skuespiller og blev bl.a. kendt som oplæser af H.C. Andersens eventyr, men var også forfatter og litterat og huskes i vore dage især for Folketeatrets uopslidelige klassiker *Nøddebo Præstegaard*. Han var altså hverken filolog eller litteraturhistoriker, men han havde skrevet flere biografier af personligheder fra kredsen omkring Adam Oehlenschläger. I forordet til *H.C. Andersen og det Melchiorske Hjem* skriver han: "Det er indlysende, at jeg har maattet foretage omfangsrige Forkortninger i den store Samling af Manuskripter, og jeg har da fulgt det Princip kun at bibeholde først og fremmest Alt, der kunde tjene til at belyse de to Korrespondenters Livsførelse og Personlighed, dernæst, saa vidt gørligt, Alt, der angaar vigtige Begivenheder og fremtrædende Mennesker i deres Samtid."¹⁷ Skønt Reumert selv brugte udtrykket "omfangsrige Forkortninger," vil man utvivlsomt sige, at der var tale om en underdrivelse. Det lykkedes ham at presse mere end 300 lange breve sammen på 231 sider ved at forkorte og omskrive brevene til ukendelighed. Når det ellers gjaldt tekstbehandlingen, holdt han sig i følge sit eget udsagn til brevskrivernes

¹⁶H.C. Andersens *Brevveksling med Edvard og Henriette Collin*, udg. af C. Behrend og H. Topsøe-Jensen, II, 1934, s. 20.

¹⁷Elith Reumert: *H.C. Andersen og det Melchiorske Hjem*, 1924, s. 15.

egen retskrivning, idet han ikke ville "berøve dem den Patina, de mange svundne Aar har givet dem," og navnlig havde han ikke villet "foretage Rettelser i Andersen's højst vilkaarlige og ofte barokke Stil og Bogstavering."¹⁸ Her indtog han altså en holdning, der var en ændring i forhold til tidligere, men i og med, at han rask væk ændrede i brevenes ordlyd, fordi de var for lange, var denne forsikring ikke meget værd.

Til gengæld fik man for første gang en realkommentar, selv om den er yderst mangelfuld, og det samme gælder registret, hvor man i øvrigt næsten altid kun får personernes efternavne. Og det siger som bekendt ikke ret meget, hvis man har et traditionelt dansk -sen-navn som Petersen, Jensen eller Hansen.

H. Topsøe-Jensens og Svend Larsens videnskabelige brevudgaver

Elith Reumerts værk viste tydeligt, at der var behov for brevudgaver, hvor man fik en pålidelig tekst og en ordentlig og fyldestgørende realkommentar plus registre. Tiden og behovet havde altså ændret sig, og den centrale skikkelse blev fra nu af og det næste halve århundrede H. Topsøe-Jensen, der indtil da var mest kendt som Oehlen-schlägerudgiver. I 1932 udkom H.C. Andersens Breve til Therese og Martin R. Henriques 1860-75 med en indledning af litteraturhistorikeren og Anderseneksperten Paul V. Rubow, men ellers var det Topsøe-Jensen, der stod for selve udgivelsesarbejdet og realkommentaren samt registrene. Topsøe-Jensen gjorde dog ikke meget ud af at forklare udgivelsesprincipperne, ud over at Andersens retskrivning og tegnsætning så vidt muligt var fulgt, og at meningsforstyrrende skrivefejl var rettet.¹⁹ Derudover oplystes det i en efterskrift, hvilke breve der tidligere havde været trykt, og hvor originalerne befandt sig. Ud-gaven har derimod ingen oplysninger om, hvorfor den kun rummer Andersens breve, dvs. om Therese og Martin Henriques' er udeladt bevidst eller ikke er bevarede. Det bemærkes ikke, at brevene er uforkortede, og Topsøe-Jensen redegør ikke for hensigten med noteapparatet, der stort set kun har karakter af en yderst kortfattet realkommentar. Når Andersen skriver "Redacteur Goldschmidt" oplyser noten, at det er "Digteren M. Goldschmidt." Eller når han skriver "Slagelse Kloster," at det er en "Stiftelse for Damer, oprettet 1857." Derimod rummer kommentaren hverken ordforklaringer på forældede ord, fremmedord o.l. eller parallelhenvisninger til Andersens andre

¹⁸ Sst. s. 16.

¹⁹ H.C. Andersens Breve til Therese og Martin R. Henriques 1860-75, udg. af H. Topsøe-Jensen, 1932, s. 195.

breve eller dagbøgerne. Som følge af den stramt redigerede realkommentar skal personoplysningerne også søges to steder. I eksemplet med Goldschmidt må man fx gå til personregistret for at få at vide, hvornår han levede. Faktisk skal de fleste personoplysninger søges i registret og ikke i noteapparatet, og det gør brugen af bogen noget besværlig. Til gengæld fik man for første gang et værkregister over de arbejder af Andersen, som omtales i brevene.

Samtidig med udgivelsen af brevene til Henriques var Det Danske Sprog- og Litteraturselskab gået i gang med at planlægge en udgivelse af *H.C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin*, som udkom i seks bind i årene 1933 til 1937. Her fik man endelig en brevdgave, der er udgivet efter de principper, som man, og det gælder også undertegnede, stort set følger den dag i dag. Denne gang var der ikke meget, der var overladt til tilfældighederne. Hvert bind var forsynet med en tidstavle, så man hurtigt kunne orientere sig i Andersens liv, når man læste brevene eller søgte et brev om et bestemt emne. Søgningen efter breve fra et bestemt år var desuden lettet ved en klummetitel på hver side med årstalsangivelse. Her var en fortegnelse over savnede breve, og udgaven var forsynet med fire registre, nemlig et værkregister, et sagregister, et stedregister og et personregister.

Skal man kritisere udgaven, har den to minusser. Det ene er, at der er udeladelser i 67 af brevvekslingens 825 breve. Udeladelserne, som er tydeligt markerede, findes først og fremmest i Henriette Collins breve og gjaldt familienyt, "som for en Dels Vedkommende er uden Betydning for Forstaaelsen af Sammenhængen og uden Interesse for Eftertiden."²⁰ Jeg mener personligt, at denne betragtning er grundlæggende forkert, eftersom det er stærkt subjektivt, hvad den enkelte mener er væsentligt. Man kan vel roligt sige, at fordi noget er uinteressant for den ene, behøver det ikke at være tilfældet for den anden. Den erfaring gjorde jeg netop selv i forbindelse med udgivelsen af *H.C. Andersens brevveksling med Jonas Collin d.y.* I et brev fra 20. maj 1868 havde Henriette Collin skrevet en tilføjelse, som selvfølgelig skulle med i min udgave. Her fortæller hun, at hendes svigerinde Ingeborg Drewsen agtede at rejse ned til sin datter, Jonna, der var gift med Henrik Stampe på Nysø, og tilføjer: "jeg haaber det skal gaa godt – gjennem Einar [*Ingeborg Drewsens søn*] veed De vel hele det nye Arrangement paa N y s ø e."²¹ Nu alluderede ordet "Arrangement" faktisk til den kendsgerning, at Jonna og Henrik Stampe lige var rykket ind på Nysø efter, at den gamle baronesse Christine Stampe

²⁰ Collin (note 16) VI, 1937, s. 9.

²¹ *H.C. Andersen og Jonas Collin d.y. En brevveksling 1855-1875*, udg. af Kirsten Dreyer, 2001, s. 150.

var død. Men H.C. Andersen misforstod fuldstændig brevet. I det næste brev til Jonas skrev han: "Efter et Udtryk i din Moders Brev skal nok Jonna igjen have en Lille, gid at det dog endelig maa blive en Søn."²² Nu kan det være temmelig svært at forstå, at det nye arrangement skulle gå på en graviditet, men jeg var alligevel lidt i vildrede. Det kunne jo godt være, at Jonna Stampe havde været gravid og siden havde aborteret. Derfor søgte jeg selvfølgelig at finde Henriette Collins kommentar til sagen. Men der var intet i den trykte udgave. Til gengæld var der tre prikker, der fortalte, at der var en udeladelse. Det viste sig, at udeladelsen netop vedrørte Jonna Stampe. Af det originale brev fremgik det, at Henriette Collin undrede sig over, at Andersen havde fået den forestilling, at Jonna Stampe ventede sig. Fru Collin anså det tilmed for ganske usandsynligt, at Jonna nogensinde blev gravid igen. Det var altså en udeladelse, som pludselig kunne forklare et helt andet brev, og derfor mener jeg, at man kan udlede, at udgive ikke bør forkorte i breve, selv om en passage kan synes nok så uinteressant. En eftertid kan vurdere udeladelsen helt anderledes.

Det andet minus ved Collinbrevvekslingen er det samme som man finder i Henriquesbrevene. De almindelige personalhistoriske oplysninger om de personer, der forekommer i brevene, findes kun i personregistret. Man skal derfor slå op to steder, når man benytter værket.

Brevvekslingen med Edvard og Henriette Collin blev fulgt op af *H.C. Andersens Brevveksling med Jonas Collin og andre Medlemmer af det Collinske Hus*, I-III, 1945-47, i øvrigt en noget misvisende titel, idet man hverken medtog brevene til Louise Lind, f. Collin eller fra og til den yngre generation i familien, dvs. bl.a. Jonas Collin d.y. og Jonna Stampe, f. Drewsen. Selv om der ikke findes nogen redegørelse for udgivelsesprincipperne er de identiske med principperne for den tilsvarende udgave fra 1933 til 1937. Kommentaren havde de samme plusser og minusser som i den foregående, og antallet af registre var det samme ligesom brugen af klummetitler. Denne gang var der dog ikke udeladelser i brevene. Til gengæld bragte udgaven ikke en indledende tidstavle, idet man formentlig har tænkt sig, at læseren kunne anvende tidstavlen i brevvekslingen med Edvard og Henriette Collin, idet de to værker var tænkt som en helhed.

Samme år som sidste bind af Andersens brevveksling med Edvard og Henriette Collin udkom, udgav Topsøe-Jensen første halvbind af *H.C. Andersen paa Holsteinborg. Blade af et Venskabs Historie*, der indgik som bind V i *Anderseniana* (andet halvbind udkom som bind VI i 1938). Som titlen næsten angiver, var værket andet og mere end blot en brevveksling. Man kunne snarere kalde det en dokumentarisk fremstil-

²² Sst. s. 152.

ling, hvor Topsøe-Jensen havde samlet alt materiale omkring Andersens forhold til familien Holstein og hans ophold på Holsteinborg, således at de enkelte breve var bundet sammen af dagbogspassager fra Andersens ophold på den sydsjællandske herregård og Topsøe-Jensens egne bemærkninger. Denne fremgangsmåde gør utvivlsomt brevvekslingen betydeligt mere spændende at læse for den, der læser værket i sin helhed, end det havde været tilfældet, hvis han blot havde lavet en traditionel kildeudgave af breve. Som noget nyt i forhold til de tidligere videnskabelige udgaver anbragte man noterne efter hvert brev, og den enkelte note var markeret med et potenstal i brevtæksten. På den ene side betyder dette system, at læseren slipper for at have et kommentarbind liggende ved siden af sig eller slå op bag i bogen for at finde noten. På den anden side er det alligevel så som så med lettelsen, når man skal bladere frem og tilbage mellem flere sider ved længere breve, især fordi man har udeladt klummetitlerne med årstal. Desuden har udgaven det samme minus, som de tre ovennævnte brevvekslinger. Personoplysninger skal findes i registret, og det kommer først i andet halvbind. Da det nok er de færreste, der har ladet værket indbinde, er det begrænset, hvad man egentlig vinder ved denne form for notesystem i forhold til den traditionelle form med en særskilt kommentardel, fordi man hele tiden må orientere sig i personregistret, hvis man vil have en uddybende oplysning.

Det samme notesystem benyttede Svend Larsen ved udgivelsen af *H.C. Andersens Brevveksling med Henriette Hanck* i seks hæfter i *Anderseniana* i perioden 1941-46. Det er uden tvivl den mest problematiske af de ældre videnskabelige udgaver af Andersens korrespondancer. For det første er der forkortet i Henriette Hancks breve ud fra samme motivering som i Collinbrevene, dvs. familiesladder osv. er udeladt. For det andet redegøres der ikke for principperne for tekstgengivelsen, og man skal ikke have brugt værket mange gange for at gennemskue, at håndskriftlæsning og korrekturlæsning næppe var udgiverens stærke side. I et brev 10. december 1839 fortæller H.C. Andersen fx om arbejdet med *Billedbog uden Billeder* og opremser i den forbindelse titlen på en række af billederne eller "aftenerne," som de benævnes. Et af dem betegnes i brevudgaven som "Digterne paa Upsals Høie."²³ I den trykte udgave af "Sjette Aften" i *Billedbog uden Billeder* optræder der imidlertid kun een digter. Dét i sig selv vækker mistanke om, at der er noget galt, og den bestyrkes af det faktum, at Andersen ofte sjuskede med endelserne, så de nærmest kun har karakter af en streg. Derfor afgør sammenhængen og de eventuelle verber, hvorvidt der er tale om ental eller flertal. Den metode kan man selvfølgelig ikke

²³ Hanck 1941-46 (note 4) s. 406.

bruge i dette tilfælde, hvor man ikke har et efterfølgende verbum, men her har man altså selve fortællingen, hvor der kun optræder een digter. Derfor burde der også have stået "Digteren paa Upsals Høie." I samme brev læser Sv. Larsen læser også "Hels hjemme" med e. Her er atter tale om en klassisk genganger, når det gælder Andersens håndskrift, idet det i praksis ofte er umuligt at skelne mellem e og i. Men når Andersen i 97% af sine breve skriver et klart i med prik over i ordet hilse, så er det normalt simpelthen sjusk, når det mangler. Det samme gælder e og o. Et par linier længere nede kan man læse at *Billedbog uden Billeder* udkommer i Tyskland "mod et Kobber." Det giver slet ikke mening, og hvad enten her er tale om fejl i transskriptionen eller en almindelig trykfejl, der er blevet overset under korrekturlæsning, siger det sig selv, at Andersen naturligvis skriver "med et Kobber," dvs. et kobberstik.

Et tredje problem er kommentaren. Bortset fra at udgiveren er meget vaklende, når det gælder personoplysninger – nogle steder angives fødsels- og dødsår, andre steder ikke – så er det tydeligt, at Svend Larsen, der var direktør for H.C. Andersens Hus, har siddet i Odense uden adgang til større håndbogssamlinger og arkiver, og det gjorde det næppe bedre, at udgaven udkom under krigen, hvor meget materiale var evakueret. Det er på den anden side ikke en tilstrækkelig undskyldning for en mangelfuld kommentering. Undertiden har man på fornemmelsen, at han simpelthen har sprunget over, hvor gærden var lavest, ligesom han overser helt elementære ting, der burde have været kommenteret. Det gælder citater fra Andersens eget forfatterskab, hvor man i modsætning til H. Topsøe-Jensens udgaver i øvrigt fx kun får en henvisning til *Kun en Spillemand*, men hverken kapitel eller sidetal. Svend Larsens udgave er selvfølgelig ikke at side-stille med Bille og Bøghs eller Elith Reumerts, og den har da også et fyldestgørende person- og værkregister, men den er alligevel et eksempel på, hvordan en videnskabelig udgave ikke bør laves. Hertil kommer, at udgivelsen i hæfter gør den svær at arbejde med. I Første Del begynder et brev, der fortsættes i Anden Del, og det samme gør sig gældende i Fjerde Del, hvor fortsættelsen følger i Femte Del. Da der ikke er klummetitler med årstalsangivelse, kan det yderligere tage sin tid at finde et bestemt brev.

Som kronen på værket i den første række af de store brevvekslinger udgav Topsøe-Jensen *H.C. Andersen og Henriette Wulff. En Brevveksling* i tre bind, der udkom på Flenstedts Forlag i Odense i 1958-59. Principperne for udgivelsen af teksten og kommentarens karakter samt antallet af registre var de samme, som i hans tidligere brevudgaver, men der var imidlertid nogle markante ændringer i forhold til Det Danske

Sprog- og Litteraturselskabs store udgaver af Collinbrevene. For det første er klummetitlerne udeladt, så det ikke er helt så let at finde brevene fra et eksakt år. For det andet har han valgt at benytte notesystemet med potenstal inde i brevtæksten, men i modsætning til *Anderseniana* og hans sidste brevudgave, *H.C. Andersens Breve til Carl B. Lorck*, 1969, bringes noterne i et selvstændigt kommentarbind, der godt kan virke noget uoverskueligt, fordi noterne er sat fortløbende på linien. Det havde gjort det lettere at bruge bogen, hvis hver note havde haft sit selvstændige afsnit eller notenummeret var sat med fed. Dernæst har han indsat forbindende tekster, der letter læsningen, hvis man vil læse brevvekslingen uden at gøre brug af kommentarbindet. Noteapparatet er også meget fyldigt og som noget nyt får man en fyldestgørende biografi af personer med alle relevante data, når de optræder første gang i teksten. Det var alt i alt en eksemplarisk udgave efter datidens målestok, som på mange måder har dannet præcedens for senere brevudgaver.

At udgive Andersen-breve. Indsamlingsarbejdet

H. Topsøe-Jensen kaldte beskedent brevudgivelser "småfilologi," men der ligger faktisk et større forskningsarbejde bag såvel præsentationen af selve brevene som kommentaren.

Medens det er mere sjældent at manuskriptet til et skønlitterært værk er splittet op, så det ligger i mange forskellige arkiver, er første fase ved en brevudgivelse ganske enkelt indsamlingsarbejdet. For H.C. Andersens vedkommende er hans dagbøger og almanakker en uvurderlig hjælp, fordi det gør muligt at lave en fortegnelse over de breve, som Andersen selv noterer, han har skrevet eller modtaget. Ganske vist vil den aldrig være fuldstændig, fordi dagbøgerne og almanakkerne ikke dækker hele Andersens liv, men man har i det mindste en basis, der kan danne grundlag for, at det egentlige indsamlingsarbejde kan gå i gang. Størstedelen af brevene ligger enten i Det Kongelige Bibliotek eller i H.C. Andersens Hus. Ligger de i Det Kongelige Bibliotek forhindrer det dog ikke, at de kan være havnet i mange forskellige samlinger. Hovedparten ligger selvfølgelig i Den Collinske Brevsamling, men nyere erhvervelser ligger i Ny kongelig Samling eller i forskellige særsamlinger. Her er der især grund til at nævne Holger Laage-Petersens Samling og Portman-Samlingen. Normalt giver det ikke de store problemer at finde et brev, for den gamle håndskrevne brevregistrant giver som regel de fornødne henvisninger. Men man kan bruge mange timer på at lede efter breve, der slet ikke eksisterer, fordi der er fejl i registranterne, hvad enten det skyldes at den

pågældende, der i tidernes morgen har skrevet kartotekssedlen, har læst forkert eller ganske enkelt sjustet. Et af de mere kuriøse eksempler, jeg selv har oplevet, var oplysningen om, at der skulle være et brev fra Andersen til Frederik Læssøe dateret 25. juli 1859. Nu har Andersen det af og til med at fejldatere sine breve, og der var fra første færd heller ikke tvivl om, at der var noget galt, for Frederik Læssøe faldt i slaget ved Isted 25. juli 1850. Men Andersen kunne naturligvis have skrevet et brev til ham på dødsdagen, idet der gik nogle dage, før han erfarede, at Læssøe var faldet. Det var imidlertid ikke muligt at finde brevet i den angivne samling, men det kunne selvfølgelig være blevet væk på en eller anden måde. Det var imidlertid ikke tilfældet. Der var nemlig også et brev til Frederik Læssøe dateret 25. juli 1839, og man behøvede ikke se ret længe på 3-tallet, før det stod klart, at den pågældende, der oprindeligt havde registreret brevet, havde forvekslet det med et 5-tal. At vedkommende åbenbart ikke har tænkt på eller kendt Frederik Læssøes data er indlysende. Problemet blev altså løst relativt let. Det er derimod værre, når brevregistranten indeholder elementære fejl, som det er umuligt uden videre at gennemskue. Den erfaring gjorde jeg selv under arbejdet med udgivelsen af Andersens brevveksling med Ingemanns, hvor bind 3 af *Indsigt. Håndskriftafdelingens arkivregistraturer* rummer en oversigt over Lucie og B.S. Ingemanns papirer. Her var fejlmængden faktisk så stor, at den nærmest blev en hæmsko for indsamlingsarbejdet, fordi det blev et større detektivarbejde at finde ud af, at det og det brev, der ifølge registranten havde den og den dato, i realiteten var det og det med en helt anden dato.

Et andet problem ved indsamlingsarbejdet er "skjulte" breve, der gemmer sig hos private eller i offentlige samlinger. Da Topsøe-Jensen havde udgivet Andersens brevveksling med Henriette Wulff meldte en af hendes efterkommere sig pludselig med yderligere fem breve, som blev udgivet som et supplement i en artikel i *Anderseniana* 2. rk. V,1, 1962. Det var så meget mere ærgerligt, fordi den pågældende ikke havde været uvidende om udgivelsen. Brevene kunne derfor sagtens være kommet med i brevvekslingen. Nu skal man i stedet vide, at der findes et supplement, når man bruger brevvekslingen. For H.C. Andersens vedkommende er det i almindelighed heldigvis ikke noget større problem, fordi litteraturen løbende registreres, men det er trods alt et ekstra arbejde, der kunne have været undgået.

Ét er ukendte breve i privateje. Værre er det, når de skjuler sig i en offentlig samling. I forbindelse med udgivelsen af Andersens korrespondance med Ingemanns blev jeg ved et tilfælde, umiddelbart før trykningen blev påbegyndt, gjort opmærksom på, at der lå to breve fra Ingemann i Portman-Samlingen i Det Kongelige Bibliotek. Der

var egentlig ikke tale om, at jeg havde overset dem under indsamlingsarbejdet, idet de ganske enkelt hverken fandtes i brevregistranten eller i det ovennævnte nummer af *Indsigt*. Det rejste selvfølgelig spørgsmålet, om der gemte sig breve andre steder. Et af de arkiver, der rummer Andersen-breve, er Bakkehusmuseets Arkiv på Frederiksberg Bibliotek. Registranten her var naturligvis blevet eftergået men uden resultat. Oplevelsen med Portman-Samlingen ansporede imidlertid til en fornyet henvendelse til Frederiksberg Bibliotek. Det viste sig nu, at man havde en del breve fra Nikolaj Bøghs samling liggende, som aldrig var blevet registreret, og her lå faktisk to hidtil ukendte breve, som så at sige kom med ved et tilfælde.

Transskription og tekstredaktion

Næste fase bliver transskriptionen og tilrettelæggelsen af den form, brevene skal have i den trykte udgave. Som det er fremgået ovenfor er det vigtigt at håndhæve princippet om, at brevene trykkes uforkortede, selv om passager kan synes nok så betydningsløse for udgiveren. Derfor bør man fx også medtage udskrifterne på brevene eller kuverterne, selv om mange læsere sandsynligvis finder dem fuldstændig overflødige og springer dem over. I de ældre videnskabelige udgaver var de heller ikke med, men dels er tiltaleformernes udvikling et stykke kulturhistorie, der fortæller om vores måde at omgås på, dels kan udskrifterne undertiden anvendes til en datering af brevet, hvis brevet mangler en sådan. Når H.C. Andersen fx tituleres professor i udskriften på brevet eller konvolutten, må brevet være skrevet efter 6. oktober 1851, hvor han blev udnævnt til titulær professor, ligesom en adresse naturligvis kan hjælpe til en datering af et brev.

Når det gælder ortografien, så bør og skal den være brevskrivernes. Det betyder, at der kan forekomme stærkt afvigende stavemåder af et og samme ord med få liniers mellemrum. Det gælder ikke mindst person- og stednavne, som mange af Guldalderens brevskrivere jævnlige stavede efter udtalen. I Andersen og Ingemanns breve kan man fx se flere forskellige stavemåder af efternavnet Boyesen, og et ord som "dobbelt" bliver af og til skrevet med dobbelt p eller måske kun med et enkelt p. I andre tilfælde ændrer en brevsriver pludselig praksis. Fx brugte Ingemann formen "Sorøe" frem til omkring 1848, hvorefter han gik over til den nuværende stavemåde "Sorø." Det kan selvfølgelig føre til, at læserne forledes til at tro, at der er trykfejl eller fejl i afskrivningen, men den risiko må udgiveren leve med. I de grelleste tilfælde vil man dog kunne indsætte [sic] som tegn på, at udgiveren selv ønsker at gøre opmærksom på, at stavemåden virkelig er således, som der står.

H.C. Andersen anvendte normalt gotisk håndskrift, og det samme gjaldt de fleste af hans danske korrespondenter. Sædvanligvis har Andersens håndskrift ry for at være svært læselig, men det er noget af en overdrivelse. Det er korrekt, at manuskripterne og ikke mindst kladderne til hans digterværker af og til er næsten ulæselige, men det er absolut ikke tilfældet med hans breve, selv om håndskriften blev mere sjusket og udflydende med årene. Personligt synes jeg, at den er lettere at læse end fx Ingemanns, der er meget flot, men også meget tynd, og den er i hvert fald lettere at læse end Signe Læssøes, der først skrev en næsten mikroskopisk gotisk skrift og siden en mere eller mindre ulæselig latinsk håndskrift, fordi hun led af grå stær. Generelt er et af hovedproblemerne ved gotisk håndskrift, at en række bogstaver ligner hinanden til forveksling fx f og s, og at mange mennesker, og det gjaldt også Andersen og hans venner, ikke skelnede mellem D og d eller mellem C og K. Det er således i realiteten umuligt at se, om Andersen skriver Collin og Kranen med henholdsvis C og K. Her er det nødvendigt at træffe et valg ved transskriptionen, og det er derfor almindelig praksis at normalisere efter tidens almindelig stavemåde.

Et andet problem gælder et bogstav som i og de tyske ü, ö eller ä, hvor mange brevskrivere har det med at glemme prikkerne over bogstaverne, så der fx står Munchen i stedet for München. I de tilfælde bliver prikkerne stiltiende tilføjet over bogstavet. Derimod er der ingen grund til at tage hensyn til specielle måder at udforme bogstaver som y, ø og u på. Meget ofte skrives y som ŷ eller ø som ó, ligesom u normalt blev skrevet ú. Det var ikke bogstavformer som havde en fonetisk betydning, og de afspejles heller ikke i fx Andersens trykte tekster fra datiden. Mange nulevende danskere, der har lært skråskrift, vil eksempelvis stadig skrive ó for ø uden at opfatte denne bogstavform som noget specielt. Det er derimod noget mere problematisk, når man ikke umiddelbart kan se, om der står i eller e. Her er det i realiteten nødvendigt at undersøge og sammenligne stavemåden hver gang, bogstaverne forekommer i det pågældende ord, ligesom man selvfølgelig også må skele til, hvordan andre udgivere har håndteret det pågældende ord. Derved når man fx frem til, at Andersen tydeligvis foretrækker former som "Vesit," "Poleti" og "Deligence." Derimod skriver han som nævnt normalt altid "hils" og ikke "hels," men det er klart, at hvis han virkelig har et tydeligt i i et ord som visit, transskriberes denne stavemåde. Det er langt værre, når man konstant kommer i tvivl om en stavemåde. Det var tilfældet, da jeg begyndte at arbejde med Signe Læssøes breve. Hun havde som nævnt en meget lille fin håndskrift, hvor det i praksis var fuldstændig umuligt at se, om hun skrev "kjære" eller "kjøbe" med i eller j. Selv i ord,

hvor man kun kunne anvende et i som fx "kime," kunne hendes i ligeså godt være et j. Derfor blev det nødvendigt at normalisere, og valget faldt på brugen af j, fordi stavemåderne med j afløste de ældre med i i de første tiår af det 1800-tallet. Ydermere er det tydeligt, at hun som ældre skrev j i de pågældende ord.

Brevskrivernes interpunktion bør også bibeholdes, selv om man ofte kan have en fornemmelse af at kommaer og semikolonner er strøet tilfældigt rundt i teksten. Til gengæld kan det også være nødvendigt at indføre et tegn for at lette læsningen, men her bør tegnet altid sættes i skarp parentes, og det samme gælder i øvrigt manglende ord eller bogstaver, således at læseren kan se, at det er udgiverens markering. Man skal dog være meget forsigtig med en egentlig konjektural-kritik, hvor der fx mangler flere ord pga. huller i papiret, fordi det netop bliver et gæt. Fremfor de ældre udgiveres mere eller mindre kvalificerede gæt på, hvad der eventuelt måtte have stået, er det bedre blot at skrive [*hul i papiret*]. Andre bemærkninger eller tilføjelser, der står for udgiverens egen regning, bør også sættes i skarp parentes og kursiv, så det er tydeligt at se, at det er udgiverens arbejde.

Enhver, der arbejder med udgivelse af gamle håndskrifter, må erkende, at der altid vil være en risiko for fejllæsninger og fejlfortolkninger af ord, fordi en del bogstaver som nævnt ligner hinanden til forveksling eller er svære at læse. Derfor gælder det selvfølgelig om at eliminere denne risiko i videst muligt omfang. I H.C. Andersens tilfælde er en af metoderne de oplysninger, der kan udledes af den store mængde trykt materiale i form af breve, dagbøger og almanakker. Ved sammenligning med andre breve om samme emne eller ved at undersøge dagbogens oplysninger er det ofte muligt at få be- eller afkræftet stavemåder eller person- og stednavne. De sidstnævnte er som regel de sværest læselige i enhver håndskrift, fordi genkendeligheden er mindre end ved almindelige dagligord, og fordi sammenhængen ikke kan tjene til at oplyse om stavemåden.

Kommentararbejdet

Når teksten endelig ligger klar, kan kommenteringsarbejdet påbegyndes. Hvis man ser en fortegnelse over de forskellige Andersen-brevvekslinger, står det hurtigt klar, at der findes to forskellige typer kommentarer. Den ene er den klassiske kildeudgave, som man også kender fra andre digteres trykte korrespondancer og fra kildeudgaver af historiske dokumenter med en tekstdel og en kommentardel. Den anden type er den dokumentariske fremstilling i stil med Edvard Collins bog om *H.C. Andersen og det Collinske Huus* eller Topsøe-Jen-

sens udgave af korrespondancen med Henriette Wulff, hvor brevene er bundet sammen af udgiverens bemærkninger, der suppleres af selve kommentarbindet. Det er klart, at denne form for fremlægelse af stoffet på den ene side er mere subjektiv end den klassiske kildeudgave, men på den anden side også kan skabe sammenhæng i brevene og øge læsbarheden. Da jeg var medudgiver af Andersens lille brevveksling med juristen Otto Müller²¹ blev denne metode netop brugt som et middel til at tegne et billede af deres venskab, idet selve korrespondancen kun talte 14 breve fra 1832 til 1860. Til gengæld anvendte jeg den traditionelle metode ved udgivelsen af brevvekslingen med Ingemanns, hvor man havde 392 breve fra 1820 til 1868. Her var så mange breve, at en samlet læsning i det store og hele giver indtryk af en fortløbende fortælling om to digteres venskab. Det modsatte var derimod tilfældet med H.C. Andersens korrespondance med den unge Jonas Collin. Ganske vist havde man 113 breve, der var skrevet i årene fra 1855 til 1875, men det fulde udbytte fik man først, når brevene blev bundet sammen med citater fra H.C. Andersens dagbøger og andre breve, så det samtidig blev en fortælling om deres venskab. Det gjorde det også lettere at forstå brevene, som i nogle tilfælde ellers kunne forekomme som indforstået snak.

Den forbindende tekst får naturligvis let karakter af en kommentar, men i og med at der er tale om videnskabelige udgaver, der skal kunne bruges som opslagsværker for forskere, der søger et bestemt brev, er det også nødvendigt med en egentlig realkommentar. Det betyder desværre, at det er svært at undgå overlapninger og gentagelser, hvis man både læser brevene i sammenhæng og samtidig gør brug af kommentaren, men må fordele og ulemper vejes op mod hinanden ud fra et pædagogisk synspunkt.

Om man vil vælge en realkommentar efter hvert brev og med brug af potenstal inde i teksten, som Svend Larsen fx anvendte det i Andersens brevveksling med Henriette Hanck, eller et selvstændigt bind eller afsnit, hvor det ikke indiceres i teksten, at der er en note, er uden tvivl en smagssag. Begge former har deres fordele og ulemper. Ved den førstnævnte påtvinges man nærmest at læse noten, medens man ved den anden metode, som hidtil har været den mest almindelige i danske brevudgaver, selv skal holde sig orienteret under læsningen, hvorvidt der er en note til det eller det. Til gengæld får kommentaren her mere karakter af et servicetilbud, som det uden tvivl i højere grad rent psykologisk står frit for læseren at anvende.

Selve kommentaren, som jeg selv altid har valgt at bringe i et selvstændigt afsnit eller bind, har to formål. For det første skal den i videst muligt

²¹ "Et overset venskab?" *Anderseniana* 1993, s. 5-56.

omfang give en realforklaring til brevenes tekst. I den forbindelse kan Erik Dals mindetale over H. Topsøe-Jensen i Videnskabernes Selskab i 1977 citeres, idet han netop kom ind på Topsøe-Jensens kommenteringsarbejde: "Om detailarbejdet, de mange hundrede petsider realkommentar, skal det siges, at den slags udarbejdes langs en hyperbel. De første mange oplysninger koster et minimum af ulejlighed, siden bliver det besværligere, og til sidst er der stor møjje og ringe nytte forbundet med at plumbere de næstsidste huller. Kommentatoren må derfor have mod til at holde for og anlægge arbejdet, til at holde ud og gøre det ordentligt, men også til at holde op. Ellers får han det aldrig afleveret. Han skal også kunne holde op i en anden forstand, nemlig ved altid at huske, at han skal belyse en text og ikke skrive selvstændige artikler om ethvert lille emne i texten."²⁵ Enhver kildeudgiver kan med fordel lægge sig disse ord på sinde. Netop Topsøe-Jensens kommentarer til H.C. Andersens brevveksling med Henriette Wulff er præget af denne balance, hvorimod fx Daniel Preisz' kommentar til *Breve fra og til Adam Oehlenschläger* kan stå som et skræmmebillede for enhver udgiver. Selv om kommentaren nærmest er en opslagsbog i Guldalderens kulturhistorie, er den så tætpakket med oplysninger, at man mister overblikket. Preisz nåede da heller aldrig at færdiggøre arbejdet. Værket var undervejs i 41 år og står i realiteten som en torso, fordi der mangler kommentar til 3. række. I stedet har man som en nødløsning fået et registerbind, der skal afhjælpe de værste savn. Derfor havde en kommentar på et lavere niveau været bedre. Personligt har jeg forsøgt at finde en gylden middelvej. Når det gælder personer, får man fx en kronologisk oversigt over deres karriere, så man ikke umiddelbart behøver at gå til et leksikon, hvis man vil vide mere om en officer eller en videnskabsmand. Der gives som regel også en redegørelse for tilblivelsen af Andersens værker, men derimod ikke uden videre for modtagelsen af disse. Et specielt område, nutidens udgivere især må tilgodese, er sproglige kommentarer. En ældre udgiver som Topsøe-Jensen ville fx ikke finde på at forklare, at ordet "kunstigt" kan betyde "løjerligt" og "underligt," eller at "skuffe" før i tiden også kunne betyde "bedrage", fordi det sandsynligvis tilhørte hans passive ordforråd. Men der er mange ord, der trods alt er forældede, og sproget udvikler sig stadig hurtigere væk fra Guldalderperiodens dansk. Man kan heller ikke i 2004 forudsætte, at alle læsere ved, hvem fru Heiberg er, eller at Frederiksberg også er en forstad til Sorø. Desuden skal man tage hensyn til de mange udenlandske Andersenforskere, som givetvis ved meget, men trods alt ikke kan have samme sprogfønnelse eller lokalkendskab som en dansker.

²⁵ Oversigt over Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Virksomhed 1977-78, s. 83.

Det tager tid at finde alle disse små og mere eller mindre elementære oplysninger, men det er intet imod de oplysninger, der skal til for at "plombere" næstsidste og sidste huller for nu at anvende tandlægesproget. Undertiden kommer de desværre for sent, og man kan da kun håbe på, at de kan finde anvendelse på et senere tidspunkt. Det var fx tilfældet i forbindelse med udgivelsen af Andersens brevveksling med Ingemann. I et brev dateret Rom 27. januar 1841 fortæller Andersen, at han under sit ophold i München en dag stødte på en lommeudgave på tysk af *Improvisatoren*, der indgik i en serie af udenlandske klassikere.²⁶ Han fortæller også om fundet i sin dagbog, hvor man ovenikøbet får seriens navn, og i breve til Henriette Hanck og Henriette Wulff. Desuden er episoden kommet med i *En Digters Bazar*. Det skulle altså ikke være nogen sag at oplyse den præcise titel på bogen. Men kommentarerne til de andre brevvekslinger og til *En Digters Bazar* var fuldstændig tavse. De henviste blot til notatet i dagbogen. Nu var der heldigvis kommet en bibliografi over Andersens værker på tysk i tidsrummet 1831 til 1850,²⁷ så det burde ikke være så svært at finde den. Men netop den udgave glimrede ved sit fravær i bibliografien. Heller ikke tyske bibliografier eller bogfortegnelser kunne hjælpe. Den eneste løsning var derfor at henvise til dagbogen, de øvrige breve og *En Digters Bazar*, som tidligere udgivere havde gjort. Under arbejdet med udgivelsen af Andersens brevveksling med Signe Læssøe dukkede problemet desværre op igen, men det var fortsat ikke muligt at se, hvordan det kunne løses. Og så løste det sig alligevel. Det skete ved et rent tilfælde i forbindelse med eftersøgningen af en helt anden oplysning i *Anderseniana*, der til dato tæller 71 årgange på i alt omkring 7000 sider, som de færreste sandsynligvis kan huske udenad. Pludselig så jeg et foto af forsiden af den udgave af *Improvisatoren*, der havde voldt så mange kvaler, i en artikel med titlen "Noget om A.E. Wollheim og Danmark" af Erik Dal.²⁸ Det var ovenikøbet et eksemplar, som Andersen havde foræret Jonas Collin med dedikation. Dedikationen fortalte, at han havde købt bogen i Pest 1. juni 1841, hvor han åbenbart har set den hos anden boghandler end den, han fortæller Ingemann og de andre om, for her kan episoden dateres til 29. november 1840. Erik Dal har åbenbart ikke kendt eller erindret den sidstnævnte episode, da han skrev sin artikel, for der er ingen henvisning til den, og Andersen selv nævner heller ikke, at det er anden gang, han er stødt på bogen. Men gåden løstes altså ved et

²⁶ Ingemann, I, 1997 (note 3) s. 158.

²⁷ Ivy York Möller-Christensen: *Den gyldne Trekant*, 1992, s. 305-401.

²⁸ *Anderseniana* 2. rk. IV, 4, 1961, s. 377.

tilfælde efter lang tids søgning, og en kommentar til brevet til Signe Læssøe kunne nu oplyse om den rette sammenhæng.

Det andet formål med kommentaren ligger i forlængelse af hensigten med den forbindende tekst. Bortset fra oplysningen om, hvilken udgave af *Improvisatoren* Andersen var stødt på, så rummer den ovenomtalte note også Andersens notat i dagbogen og henvisninger til de andre breve, hvor han fortæller om episoden. Dagbogsnotatet supplerer og uddyber passagen i Andersens brev til Ingemann, men det er undertiden også med til at give stemningsbaggrunden for en passage i et brev, og det samme gælder citater fra breve til andre af Andersens venner og bekendte. Den type oplysninger har ofte stor værdi for at forstå hans psyke. Eksempelvis var H.C. Andersen i sommeren 1839 for første gang gæst på Glorup på Fyn. Det var planen, at han skulle besøge Ingemanns i Sorø på hjemrejsen, men umiddelbart inden han forlod Glorup, sendte han 31. juli et brev til vennerne i Sorø, hvor han aflyste besøget, fordi han ikke havde mere rent undertøj. Endvidere skriver han: "jeg er for unseelig ved, at komme til Dem i Sorø og min første Indtrædelse der at være, maa jeg faae noget vadsket."²⁹ Ingemann dagen efter skrev tilbage, at det var urimelig undseelse fra Andersens side, idet han mente, at de kendte hinanden så godt, at "slige Pillerier" ikke betød noget osv.³⁰ Nu var Andersen var meget proper med sig selv, så der var i og for sig ikke noget mærkeligt i hans begrundelse. Men tager man et brev, han skrev til Henriette Collin 26. juli, giver han en helt anden forklaring, der desværre ikke sætter ham i det mest flatterende lys, men ikke bør forties i forbindelse med kommenteringen af brevet til Ingemann. Han skriver nemlig, at grev Gebhard Moltke (-Hvitfeldt) på Glorup "viser mig en Opmærksomhed, en Omhu for at gjøre mig mit Ophold saa behageligt [som] mueligt. Jeg har to brillante Værelser, herlig Opvartning og hver Dag lover Afvexling ... det er just et Ophold efter min Smag." Og så tilføjer han: "Det er mueligt at jeg tager lige herfra til Kjøbenhavn, thi kun mine Kjære der [i] det colinske Huus, kan smage mig efter denne grevelige Hyldethee, Sorø vil blive for haardt oven paa, dog jeg er endnu ikke ret bestemt."³¹ Her bliver Collinbrevet altså en prisme, der spejler og reflekterer Ingemannbrevet på en særdeles interessant og oplysende måde.

Når det gælder registre har de fleste udgivere i nyere tid, og det gælder også mine egne Andersenudgivelser, begrænset omfanget til et person-, værk- og stedregister. For det første er udarbejdelsen af et

²⁹ Ingemann, I, 1997 (note 3) s. 158.

³⁰ Sst. s. 159.

³¹ Collin, I, 1933 (note 16) s. 279.

sagregister yderst tidskrævende, og for det andet beror det til syvende og sidst på udgiverens personlige fortolkning, hvad der skal med og i givet fald under hvilket opslagsord. Det hjælper fx ikke meget, hvis brugeren søger på et begreb som "boglige interesser," men udgiveren anvender "litterære" eller "intellektuelle interesser" som søgeord.

Endelig skal det nævnes, at det af en eller anden grund heller ikke har været almindeligt at forsyne nyere danske brevudgaver med klummetitler med årstalsangivelser, skønt det som nævnt er en stor hjælp ved en hurtig orientering i en bog.

Brevantologier og e-bøger

Til slut et par ord om den brevbiografi, jeg er i gang med at lave til H.C.Andersenportalen på Det Kongelige Biblioteks hjemmeside, og de problemer en antologi og i særdeleshed en elektronisk version af et værk af denne type kan give. For det første stod det klart, at den skulle bygges op som en kronologisk fortælling af såvel breve fra som til Andersen. For det andet skulle den primært være baseret på trykte breve, der skulle gengives i den form de pågældende breve havde i de trykte udgaver. Den første betingelse var i og for sig ikke noget problem, bortset fra at den krævede en væsentlig større research for at skabe en naturlig sammenhæng end tilfældet er, hvor man udelukkende bygger antologien på breve fra Andersen alene, ligesom omfanget af antologien naturligvis blev væsentlig større. Den anden betingelse var derimod langt mere problematisk og gav anledning til mange overvejelser. Som det er fremgået af denne artikel er kvaliteten af tekstmaterialet meget svingende lige fra Edvard Collins yderst personlige tilretning af ortografi og interpunktion til de nyere udgavers strengt korrekte gengivelse af brevene. Den eneste løsning ville selvfølgelig være at gennemgå brevene fra de ældre udgaver efter originalerne og tilrette dem, ligesom man også kunne indsætte eventuelle udeldelser. Men det ville naturligvis både kræve tid og penge, så det endte med, at brev materialet indtil videre er gengivet, som det er trykt. Kvaliteten kan derfor forekomme noget ujævn og stavemåder m.m. endnu mere inkonsekvente end de er, når man gengiver de originale breve. Det problem er selvfølgelig ikke noget specielt for en elektronisk bog, men gælder enhver form for antologi af Andersenbreve.

For det tredje var det også en betingelse at brevene blev forsynet med en realkommentar. Medens det var nødvendigt at gå på akkord med hensyn til tekstkritikken, var det samme ikke tilfældet, når det gjaldt kommentaren, og her lå og ligger fortsat mange uløste problemer. Én ting var at skulle i gang med at lave kommentarer til alle de

breve fra Bille og Bøgh og andre udgaver, hvor der ikke fandtes nogen kommentarer, noget andet er, at man naturligvis ikke uden videre kan bruge de trykte kommentarer til et brev, fordi det pågældende brev pludselig er taget ud af sin sammenhæng. Der må suppleres eller beskæres. Hvem er fx "Tante" og "Onkel" eller "Romanen," når det ikke fremgår af den trykte kommentar? Det var selvfølgelig blevet kommenteret tidligere, hvis der var tale om et brev fra en af de videnskabelige udgaver, men hvor? Og hvordan finder man en person, man end ikke kender navnet på? Derfor må store dele af kommentaren til en videnskabelig kommenteret antologi faktisk bygges op fra grunden ved grundig gennemlæsning af samtlige kommentarer til alle breve, herunder også de breve som ikke skal med, ligesom antologiudgiveren naturligvis må være meget opmærksom på suppleringen af den sproglige kommentar, der kan bringe de tidligere forskeres kommentarer op til moderne standard.

I modsætning til den trykte bog har den elektroniske bog ikke registre eller sidetal. Den eneste henvisningsform er links, men hvordan hjælper man fx den bruger, der har slået op på et brev fra 1840, hvor der tales om "tante Augusta" eller blot "tante," når man har en note på den pågældende tante i et brev fra 1835. Det problem er stadig ikke løst, fordi indarbejdelse af links af denne type er et mere eller mindre uoverkommeligt arbejde. Det samme problem gør sig gældende ved ordforklaringer. At gentage i det uendelige, at "Geburtsdag" betyder fødselsdag, er uoverkommeligt, men det er det lige så uoverkommeligt at forsyne brevene med links af denne type. Her er brugeren derfor nok henvist til at søge hjælp i de trykte udgaver. Heller ikke det almindelige henvisningssystem fra trykte udgaver af typen "se note 10 til brev 32," der netop tjener til at forhindre uendelige gentagelser, er særlig hensigtsmæssigt ved den elektroniske bog, men det har været nødvendigt at anvende det i mangel af et alternativ, selv om det forlænger søgeprocessen.

Næste punkt var simpelthen formuleringen af noterne. I modsætning til de ovennævnte problemer med henvisninger, er det et problem, der delvist også gælder en almindelig trykt udgave af en antologi. Jeg indså meget hurtigt, at mange af fx Topsøe-Jensens noter virkede sprogligt forældede. De er skrevet på et snørklet akademisk dansk, som man måske ikke tænker så meget over, når man bruger kommentarerne som forsker, men mange almindelige læsere og ikke mindst unge vil simpelthen give op. Derfor måtte mange noter ganske enkelt igennem en sproglig revision, og mange af dem måtte også forkortes, fordi det elektroniske medie er anderledes end det trykte. De lange mere eller mindre leksikalske personoplysninger er

erstattede af en kort oplysning med den pågældendes data og stilling på det tidspunkt, brevet er skrevet. Dog ingen regel uden undtagelser. Hvis en mand som fx D.G. Monrad omtales på et tidspunkt, hvor han var stud.theol., giver noten den supplerende oplysning, at han senere blev politiker og biskop. Det sætter personen mere i relief og giver måske læseren nogle associationer.

Da antologien også skulle have karakter af en biografi, er brevene bundet sammen af en tekst, hvor brevskriverne fx bliver præsenteret, og hvor der fortælles lidt om, hvad der sker i tiden mellem de enkelte breve. Den forbindende tekst kan også være citater fra Andersens dagbøger og selvbiografierne for at give et indtryk af stemningsbaggrunden og således lette forståelsen af brevet. Endelig skal det nævnes, at det takket være den moderne elektronik har været muligt at bruge fotografier og malerier osv. i et helt andet omfang end i en trykte udgave, hvor økonomien stadig sætter grænser for mængden af illustrationer. Dét er nok en af de helt store gevinster, fordi brugeren får en helt anden mulighed for at se de ting eller personer, der bliver skrevet om.

Topsøe-Jensen kaldte som nævnt flere gange sit eget arbejde for "småfilologi," og betegnede også sig selv som "registerarbejder" ved afslutningen af udgivelsen af Andersens dagbøger. Om disse betegnelser er korrekte er undertegnede nok ikke den rette til at dømme om, men som det vil være fremgået af det ovenstående, har denne form for "småfilologi" ikke været et statisk begreb, og den giver også sin udøver mange små og store og ofte tidskrævende problemer, der skal løses for at give en brevudgave den maksimale brugsværdi.

SUMMARY

KIRSTEN DREYER: *On editing the letters of Hans Christian Andersen. Historical and methodological considerations.*

Hans Christian Andersen (1805-75) stated on several occasions that the best source for understanding his work was the story of his own life, and among the sources to which he himself assigned central importance were the many letters which he wrote to and received from his friends and acquaintances both at home and abroad. It is true that in his younger years he had an ambivalent attitude to the printing of his private letters, but when, in 1868, he embarked on the continuation of *The Story of my Life* from 1855 to 1867, he based the work on his letters to his friend, the poet B.S. Ingemann, and the latter's wife Lucie, which he quoted or shortened and rewrote. In his will of 7 July 1875, Anderson directed that two of his friends, C.St. A. Bille and Nicolai Bøgh should edit a selection of letters from and to himself. These were published in three volumes in 1877-78 and together with his friend, Edvard Collin's, collected correspondence, *H.C. Andersen og det Collinske Huus* (1882), they became the foundation of Andersen research up to

the 1930's. Neither Bille and Bøgh nor Collins provided the letters with notes or index and they also edited, abbreviated and even occasionally rewrote the letters on principles which are not easy to follow.

In the 1930's however, H. Topsøe-Jensen (1896-1976), as the leader of the second generation of editors, initiated work on a scholarly edition of H.C. Andersen's correspondence with the Collin family and his activities culminated in an edition of Andersen's correspondence with Henriette Wulff (1959) which set the standard for both publication of the letters themselves in terms of textual principles and for the commentary. The notes were to provide a factual commentary and elucidate the background mood of the letter. These editions were also provided with full indexes.

The current third generation of researchers, of whom I am one, has continued the work of editing Andersen's correspondence on the principles outlined by Topsøe-Jensen, but with certain revisions. With help from Andersen's journals and diaries, an index of documents is being established as a basis for gathering of information. In fact the majority of Andersen's correspondence is held in the Royal Library's Manuscript Department and in the Hans Christian Andersen House in Odense. Next, the work of transcription begins, and here the letter writers' punctuation and spelling are always followed to the utmost extent. In case of doubt comparisons are attempted with other letters or, occasionally, with printed material. As the majority of correspondents, including Andersen, use Gothic script, in which a number of letters resemble each other, it may sometimes be necessary to undertake normalisation in accordance with the ordinary spelling of the time, and in the same way missing dots over *i* or *ü* or quotation marks are added without comment. Unlike the first scholarly editions all letters are given in unabbreviated form and conjectural criticism is only exceptionally attempted, for example in the case of holes in the paper.

The commentary may either have the character of a continuous text linking the letters or of separate historical notes, possibly printed in a separate volume, without reference in the text to their existence. Here the commentary is offered as a service to the reader rather than as a compulsory part of the proceedings. The historical notes comment on obsolete words, give as much personal information as will relieve the reader from having to search further in an encyclopedia, elucidate the genesis of Andersen's works and finally point out any parallels with Andersen's other letters, journals and autobiographies which can supplement or explain the background mood of the passage in question.

Indexes of place names, literary works and persons are general practice in modern editions, while the more subjective index of subjects is usually omitted.

An entirely new form of publication practice is represented by the Internet, and here, at the direction of the Royal Library, I am currently preparing an anthology of letters from the years 1820 to 1875 to and from Andersen. This collection of letters is mainly based on previously printed material and reproduced in the form the editor in question has given it. Quality can therefore be somewhat variable and inconsistencies of spelling etc. cannot be avoided. One special problem is the commentary, as it is not yet possible to find entirely satisfactory ways of handling cross-references. The user will therefore still be obliged to seek help in the printed editions in these cases. A big advantage is the opportunity to include illustrations on a scale which would be economically unviable in book form. In summary, the IT edition reflects the fact that a scholarly edition is never a static concept.